

# Un episodi de la clandestinitat: La reorganització del Quart Comitè Nacional de la CNT i la seva repressió\*

Per Ángel Herrerín López

*Padre Franco que estás en la hoguera, santificado sea el pan blanco  
vénganos el aceite que se lo están llevando, hágase tu voluntad  
y no la de tu cuñado el pan nuestro de cada día dánosle hoy,  
pero con mil gramos y perdónanos nuestras deudas,  
que cada día van aumentando no nos dejes caer en la tentación  
del Eje, y libranos de la Falange  
Amén<sup>1</sup>*

## RESUM:

El desembre de 1942, la CNT, després d'un període d'inactivitat, va aconseguir formar el seu Quart Comitè Nacional. L'esdevenir d'aquest Comitè marcaria les pautes a seguir dels comitès que el van succeir i l'inici d'una nova època en la clandestinitat anarcosindicalista, que s'ampliaria fins a l'inici de la dècada següent. El present article tracta de reconstruir i analitzar la constitució del grup, el compromís polític dels seus membres, l'activitat d'aquests militants amb anterioritat a l'època clandestina i les decisions adoptades per aquest comitè nacional fins a la seva detenció l'agost de 1943, per una banda, i, per l'altra, analitza els mètodes, les actuacions, i les finalitats de la repressió posada en marxa pel règim franquista a través de la policia i els tribunals militars.

## PARAULES CLAU:

Anarcosindicalisme, repressió, justícia militar

## ABSTRACT:

In December 1942, the CNT, after a period of inactivity, organized its Fourth National Committee, which was to lay down the lines to follow by succeeding committees and to signal the beginning of a new epoch in the Anarco-sindicalist underground which would last until the beginning of the next decade. The present article tries to analyse the constitution of the group, the political commitment of its members, their activities prior to this period, and the decisions taken by them until their fall, in August 1943. It also examines the methods and objectives of the repression carried out by the régime through its police and its military courts.

## KEY WORDS:

Anarchist trade unionism, Francoist repression, military justice

En el decurs d'una conversa que vaig tenir amb un antic militant anarquista i represaliat antifranquista, el meu interlocutor, Pedro Barrio, es queixava de la imatge, excessivament grisa, que havia transcendit de l'Espanya de la postguerra.

\*. Traducció de Maribel Ollé Torrent.

1. Aquest *parenostre* el portava escrit en un full volant un col·laborador del Quart Comitè Nacional de la CNT, Ángel Gárate, en el moment de la seva detenció. Arxiu del Tribunal Militar de Madrid (ATMM), lligall núm. 7540.

La seva intenció, a hores d'ara, no era pas fer una reinterpretació d'aquell període tan dur del qual havia estat un protagonista anònim, sinó reivindicar tota una altra sèrie de colors més alegres per posar nom a la il·lusió i l'esperança que havien esperonat a un bon grapat de militants antifeixistes en la seva lluita contra el règim de Franco. Sentir-lo explicar com va fer els primers contactes amb antics companys, les primeres reunions i les inversemblants iniciatives que van haver de dur a terme per eludir la repressió, reestructurar l'organització i aconseguir la fi de la dictadura, et posava en contacte amb la realitat de l'altra Espanya que romania oculta, aquella que havia perdut la guerra, però que estava disposada a continuar lluitant.

Per acostar-nos a aquesta altra realitat, a més de comptar amb la font oral, tan imprescindible en treballs d'aquest tipus, és fonamental tenir accés a nous arxius que ofereixin la possibilitat de baixar fins a la base dels esdeveniments i establir contacte, a través dels documents, amb persones i fets desconeguts que ens proporcionin una informació detallada no només dels protagonistes, sinó també de les formes i els mètodes o circumstàncies a través dels quals es va desenvolupar la seva activitat clandestina. En aquest sentit, el permís obtingut per consultar els arxius del Tribunal Militar de Madrid ha fet possible el meu accés a un bon nombre de consells de guerra que el règim franquista va endegar contra els seus opositors.

Per valorar en la seva justa mesura la importància que té la utilització d'aquests arxius en la tasca de reconstrucció de la clandestinitat confederal, convé saber que fins fa pocs anys la font principal emprada per a aquesta reconstrucció ha estat la memòria dels seus militants, que, transformada en literatura històrica, ha aportat una visió fragmentada i particular d'un passat molt controvertit.<sup>2</sup>

Igualment, és important assenyalar que la investigació de la repressió franquista a través dels consells de guerra és una via que ha estat utilitzada per part dels historiadors en comptades ocasions. La dificultat per accedir a aquesta documentació, i durant llarg temps la prohibició estricta de consultar-la, ha impedit la seva utilització. Pel que fa a la nostra experiència personal, podem dir que vam haver d'esperar prop de quatre anys per poder-la consultar, i que tot i que el que aquesta va aportar va poder ésser recollit al llibre, *La CNT durante el franquismo*,<sup>3</sup> pel que fa a qüestions aclaridores importants el retard de l'autorització va impedir la utilització d'aquesta font en tota la seva amplitud.

2. Citem, per exemple, els treballs de J. M. MOLINA, *El movimiento clandestino en España, 1939-1949*, Mèxic, Editores Mexicanos Unidos, 1976; A. PAZ, *CNT, 1939-1951*, Barcelona, Hacer, 1982; C. DAMIANO, *La resistencia libertaria*, Barcelona, Bruguera, 1978; J. GARCÍA DURÁN, *Por la libertad, como se lucha en España*, Mèxic, 1956; E. MARCO NADAL, *Condenado a muerte*, Mèxic, Editores Mexicanos Unidos, 1966, i *Todos contra Franco. La ANFD, 1944-1947*, Madrid, Queimada, 1982; C. MERA, *Guerra, exilio y cárcel de un anarcosindicalista*, Châtillon-sous-Bagneux, Ruedo Ibérico, 1976; O. ALBEROLA i A. GRANSAC, *El anarquismo español y la acción revolucionaria (1961-1974)*, París, Ruedo Ibérico, 1975.

3. Á. HERRERÍN, *La CNT durante el franquismo. Clandestinidad y exilio (1939-1975)*, Madrid, Siglo XXI, 2004.

Quan ja havíem accedit a la documentació dels consells de guerra contra militants de la CNT, vam poder comprovar que la informació que es trobava en aquest tipus de font era molt heterogènia, i que ens obria un ampli ventall de possibilitats per avançar en dues direccions complementàries, principalment: d'una banda, per aclarir qüestions relacionades amb la història interna de l'organització anarcosindicalista en l'època de clandestinitat, i, de l'altra, per conèixer els mètodes i l'actuació de les forces de repressió franquistes.

Pel que fa al primer punt, les declaracions dels imputats, recollides en les diferents causes, ens permeten entendre més bé la dinàmica de la clandestinitat, la manera com es captava els membres que formaven el nucli militant, i conèixer la identitat dels seus membres, i la seva implicació en la CNT, i no només per als anys del franquisme, sinó també per a períodes anteriors tan importants com la II República o la Guerra Civil. Alguns consells de guerra inclouen, a més, documents interns de l'organització, que varen ser obtinguts per la policia en els registres efectuats en el moment de les detencions. Es poden esmentar, entre d'altres, actes de reunions, plens o cartes personals que són fonamentals per saber com es va produir la reorganització, o les diferents visions polítiques que coexistien dins la CNT i els enfrontaments per les tàctiques a desenvolupar.

Respecte al segon, la documentació que a vegades es pot trobar, com a documents adjunts al consell de guerra, és, entre d'altres, importants informes policials que recullen no només l'activitat clandestina del grup represaliat, sinó també la d'altres organitzacions antifranquistes, cosa que és bàsica per poder fer un estudi comparat. D'altra banda, és molt interessant conèixer la informació que té la policia sobre els grups clandestins, en la majoria de casos ben dirigida, i la manera com obté aquesta informació.

El que s'ha descrit és la documentació principal que podem trobar als consells de guerra, i és precisament la importància del treball amb aquest tipus de font el que es reflectirà en aquest article, que té per objecte d'estudi un episodi de la lluita clandestina; en concret, la constitució, activitat i repressió del Quart Comitè Nacional de la CNT, que va actuar a Espanya entre desembre de 1942 i agost de 1943.

L'objecte de l'article, però, és anar més enllà de la vida d'aquest comitè i transcendir la particularitat d'aquest cas concret per arribar a la generalitat de la clandestinitat cenetista. Per tant, reconstruirem l'activitat d'aquest comitè, però cercant la repercussió i importància que pugui tenir per a la comprensió de l'univers clandestí cenetista. D'altra banda, analitzarem l'actuació repressiva del règim, els seus mètodes, les seves actuacions i finalitats. I comprovarem la implacable persecució a què es veieren sotmesos tots aquells que van gosar enfrontar-s'hi, sense comptar l'antiguitat de la seva actuació.

### *Antecedents*

La reorganització de la CNT es va començar a forjar des del mateix moment en què acabà l'enfrontament civil armat. Als camps de concentració on foren por-

tats els darrers combatents republicans s'acordà que els militants que havien tingut responsabilitats en els darrers comitès confederals continuessin en els seus llocs fins que la militància pogués decidir el seu relleu. Així, al mateix camp d'Albatera es va constituir el que ha estat considerat Primer Comitè Nacional de la CNT a la clandestinitat, amb Esteban Pallarols al capdavant, i amb seu a València. La dissolució d'aquest primer comitè va ser seguida d'altres intents de militants llibertaris de mantenir dempeus la il·lusió d'una reorganització cenetista durant aquesta primera postguerra. Foren els casos de Manuel López, que va comptar amb l'ajut d'un important grup de joves llibertaris de Madrid, i de Celedonio Pérez, el qual, juntament amb Manuel Amil, va intentar reconstruir l'organització confederal completament destruïda per la guerra i la subsegüent repressió.

L'activitat principal d'aquests comitès, així com la de molts altres grups que es varen constituir en aquests primers moments, es va centrar a salvar de la repressió els companys més significats de l'organització, que eren perseguits pels vencedors de la Guerra Civil. Amb aquest objectiu van emetre avals falsos que van facilitar la sortida dels camps de concentració o de les presons a molts companys detinguts, els quals després allunyaven del seu lloc de residència.

El febrer de 1941, Celdonio Pérez va ser detingut, i la resta de companys va aconseguir escapar només momentàniament de la repressió, per la qual cosa aquest comitè va quedar dissolt. Amb la desarticulació d'aquest últim comitè nacional, la reorganització confederal va romandre estancada.

Un informe de la Jefatura Superior de Policia de Madrid recull l'actuació dels diferents grups antifeixistes que el 1941 intentaven reorganitzar-se contra el règim:

*«Las insistentes actividades comunistas [...] contrastan con la acción socialista de mera propaganda y tendencia a coordinar el mayor número de elementos afines en un Frente Nacional Antifascista; pero el Movimiento Libertario en España mantenía gran pasividad [...] (a lo sumo) contactos de afinidades ideológicas no coordinadas y dispuestas a actividades específicas».*<sup>4</sup>

La CNT vivia una situació de desmoralització i desconcert. L'origen d'aquest estat no era només el resultat d'haver perdut la guerra, com la resta d'organitzacions antifeixistes, sinó que responia també a l'actuació duta a terme per l'organització anarcosindicalista durant l'enfrontament civil. En acabar la guerra, la militància llibertària va començar a analitzar el que havia passat en aquest període de gran duresa, i molts van arribar a la conclusió que la CNT havia fracassat en la realització dels seus ideals, perquè lluny d'intentar posar en marxa la societat comunista llibertària i aixecar acta de defunció del seu gran enemic, l'Estat, bona part dels seus dirigents s'havia conformat a ocupar llocs importants en l'administració local, regional o estatal. Aquesta realitat havia contribuït,

4. ATMM, Informe de la Jefatura Superior de la Policía de Madrid, lligall núm. 7540.

d'una banda, a què una part de la militància continués la lluita antifeixista des de les files dels que es mostraven més actius, com era el cas dels comunistes; i, de l'altra, a què l'activitat desenvolupada pels militants cenetistes durant els primers anys de la dictadura fos desorganitzada i de baixa intensitat, realitat a la qual tampoc era aliena la sanguinària repressió posada en marxa pel règim franquista. Com assenyalava l'informe policial, la militància cenetista només es mobilitzava en «*actividades específicas*». Com va succeir amb l'arribada a Barcelona d'un grup d'antics trentistes, amb Ricard Fornells al capdavant, per incorporar-se als sindicats falangistes, i que va generar una forta oposició en la militància llibertària. O amb l'actuació d'un bon nombre de cenetistes que van treballar per als serveis d'espionatge aliats en la Segona Guerra Mundial, alhora que organitzaven el pas clandestí d'un costat a l'altre de la frontera en col·laboració amb el grup de Francisco Ponzán, el qual actuava a França.

Fou precisament l'inici de les victòries aliades, a finals de 1942, les quals van comportar un canvi en el rumb de la guerra, el que va propiciar que el règim franquista suavitzés la intensitat de la repressió. I aquest moment va ser aprofitat per les diferents organitzacions oposidores al règim per iniciar una reestructuració a fons de les respectives organitzacions, i posar en marxa activitats que anessin més enllà de l'autodefensa. Començava un cicle important per a l'oposició antifranquista, en general.<sup>5</sup> Per a la CNT, en concret, va suposar l'inici d'un camí que la portaria als seus anys de màxima presència en la clandestinitat, durant 1946 i 1947, i que va concloure amb la seva pràctica desaparició com a organització de masses a l'interior, a finals dels anys quaranta.<sup>6</sup>

### *Constitució i activitat del Quart Comitè Nacional*

La CNT no va tenir cap òrgan que intentés coordinar l'activitat clandestina a l'interior fins a finals de l'any següent de la detenció de Celdonio Pérez, el febrer de 1941. El nou comitè nacional, format el desembre de 1942, va justificar la falta de presència de la CNT durant aquest temps de la postguerra per la necessitat d'actuar amb prudència, i evitar així possibles sacrificis estèrils. Això no obstant, la nova direcció cenetista entenia que «*las condiciones políticas, nacionales e internacionales, han cambiado adversamente para los responsables del crimen en España*», i que era el moment de tornar a l'acció.<sup>7</sup> Ara, en vista del nou rumb que prenia l'enfrontament mundial, la CNT iniciava, un cop més, la seva reorga-

5. La primera comissió executiva del PSOE es va constituir l'octubre de 1943. Vegeu C. MARTÍNEZ COBO i J. MARTÍNEZ COBO, *La primera renovación. Intrahistoria del PSOE*, Barcelona, Plaza y Janés, 1989, 165; i també A. MATEOS, *Exilio y clandestinidad. La reconstrucción de la UGT, 1939-1977*, Madrid, UNED, 2002.

6. Per a aquests aspectes, vegeu HERRERÍN, *La CNT durante el franquismo...*, p. 104.

7. Archivo Histórico Nacional (AHN), *Al pueblo español*, manifest del Quart Comitè Nacional, gener de 1943.

nització a diferents punts d'Espanya. Els primers contactes es van fer als indrets on els militants es coneixien entre ells i era sabut quina havia estat l'actuació de cadascun, tant durant la guerra com en els primers anys de dictadura, és a dir, als barris on vivien i als llocs de treball. La por a les delacions i les contínues infiltracions van ser una constant en el dia a dia de la clandestinitat.<sup>8</sup>

Els principals organitzadors d'aquest Quart Comitè Nacional, varen ser Eusebio Azañedo i Cecilio Rodríguez. Tots dos es dedicaren a visitar a antics companys amb la intenció de proposar-los reprendre l'activitat. Així va passar amb Emilio Arce Vera, Carlos Marcos Alarcón o Hermenegildo López Yoldi. Pel que fa al primer, el contacte es va produir a la plaça Legazpi de Madrid, on Arce es dedicava a la compravenda de taronges. Amb els altres dos, la reunió va tenir lloc al Rastro madrileny, mercat on Hermenegildo tenia una parada de teles.

Això no obstant, el nucli principal del nou comitè s'organitzaria on menys es podria imaginar que això fos possible, als locals del diari madrileny ultradretà, *El Alcázar*. Efectivament, José Ballesteros García, afiliat al sindicat d'arts gràfiques de la CNT, havia entrat a treballar al diari el setembre de 1942, segons declaració del mateix Ballesteros, per mediació d'un alt càrrec de Educación Popular. A finals d'any, Ballesteros ocupava el lloc de cap de publicitat. I aquesta circumstància va ser aprofitada per l'organització. *El Alcázar* va contractar en qualitat d'agents publicitaris un bon nombre de militants cenetistes, en concret, a Eusebio Azañedo, Martín Cañellas, Abraham Guillén, Joaquín López Tafalla, Alfonso González Novo i Juan Díez Pascual.<sup>9</sup> Alguns, van actuar amb noms falsos, com ara Eusebio Azañedo, que es feia dir *Ángel García Sierra*; Abraham Guillén, que va canviar el seu nom pel de *José Moratilla*, i Juan Díez pel de *Francisco García del Valle*. El llistat de militants que van col·laborar en la reorganització confederal es va anar engrossint amb membres de la Regional de Centro.<sup>10</sup>

Les reunions de pocs militants s'acostumaven a fer en llocs amb molta concurrència, on l'aglomeració de persones els fes passar desapercebuts. Els llocs preferits eren cafès o bars, com els que tenia Ángel Gárate als carrers de la Llibertat i del General Porlier, «*que fueron durante mucho tiempo puntos de encuentro y de relación, hasta que se "quemaron", a partir de 1945*».<sup>11</sup> Quan el nombre de participants era superior es preferia sortir del centre de Madrid i les reunions es feien als afores de la ciutat. Així es va fer el 8 de febrer de 1943, dia en què a la Dehesa de la Villa es va celebrar el ple que va posar les bases de l'estructura clandestina confederal i de l'activitat a desenvolupar per part de l'organització.

8. Així ho confirmen diversos cenetistes entrevistats, entre d'altres, Mariano Trapero i Pedro Barrio; entrevistats, respectivament, l'11 de juny i el 27 d'abril de 1999, a Madrid.

9. ATMM, Declaració de José Ballesteros, 22 de desembre de 1943, lligall núm. 7540.

10. A més de Cecilio Rodríguez, secretari general de l'esmentada regional, van col·laborar-hi Narciso Sañudo Palazuelo, Hermenegildo López Yoldi, Ángel Garate y Agustín Rodríguez Rebolleda. ATMM, Informe sobre la Causa núm. 122.477, lligall núm. 7540.

11. Arxiu Fundació Salvador Seguí (AFSS) (Madrid), Fons d'Història Oral, Entrevista realitzada a Francisco Bajo Bueno, l'11 de maig de 1988.

Llegint les actes d'aquesta reunió es pot comprovar com els que hi assistiren tenien consciència que començava un nou cicle en la història de la CNT, com en realitat així va ser. La primera actuació orgànica de l'anomenat Consell Nacional del Moviment Llibertari va ser la reorganització de les seves estructures, i es va començar per l'organisme que havia estat al cim de l'organització, que va rebre el nom de Comitè Nacional de la CNT.<sup>12</sup> El ple va posar les bases per a l'elecció del secretari general i de la resta de responsables de les secretaries, i en va regular el funcionament i la relació.

En un altre ordre de coses, el ple també va acordar que les altres organitzacions que formaven el moviment llibertari, és a dir, la Federació Anarquista Ibèrica (FAI) i la Federació Ibèrica de Joventuts Llibertàries (FIJL), podien tenir representació en el nou organisme, però amb la condició de respectar els acords i la tàctica aprovats per la CNT. Pel que fa a això, els cenetistes de l'interior van ser durant tot el període de clandestinitat uns fidels guardians de la seva independència, sense deixar que la resta d'organitzacions llibertàries es fiquessin en les seves decisions orgàniques. Així queda reflectit als diferents plens regionals de Catalunya, Galícia o Toulouse, anteriors a la celebració del ple nacional de regionals que va tenir lloc a Espanya entre el 25 i el 27 de febrer de 1947, als quals es feien advertiments sobre «*la animadversión que despierta en las masas ajenas a nuestro movimiento la FAI*».<sup>13</sup> Els cenetistes sentien la necessitat de delimitar clarament els camps d'actuació de cada organització, per evitar els perills que «*encierra el que la FAI vuelva a entrometerse, pretendiendo manejar a la CNT*».<sup>14</sup>

Els encarregats de dur a terme les resolucions d'aquest ple varen ser els membres del Comitè Nacional, que estava format per Eusebio Azañedo Grande, que va ocupar el càrrec de secretari general, Juan Torres Mendoza, secretari politicosocial, Carlos Marcos Alarcón,<sup>15</sup> secretari de relacions i organització, Emilio Arce Vera, secretari de defensa, Ángel Navarrete, delegat de les Joventuts Llibertàries, i Abraham Guillén.

És important assenyalar que cap dels membres d'aquest Comitè Nacional havia exercit cap càrrec d'aquest nivell dins el moviment llibertari amb anterioritat a la fi de la Guerra Civil. A tot estirar havien format part de la direcció d'algun sindicat o ateneu llibertari, com eren els casos d'Emilio Arce i Eusebio

12. AHN, acta del ple celebrat a Madrid, 8 de febrer de 1943, H-147.

13. AFSS, Fons Ángel Marcos, Informe del Subcomité Nacional, on es troben documents de l'interior (3 de desembre de 1946), 197-1.

14. AFSS, Fons Ángel Marcos, Pleno regional de Galicia, 22 de febrer de 1947, 203-1.

15. Al llibre col·lectiu d'A. MATEOS LÓPEZ i altres, *La oposición libertaria al régimen de Franco, 1936-1975 (Memoria de las III Jornadas de debate libertario, Valencia, junio de 1990)*, Madrid, Fundació Salvador Seguí (col·lecció «El movimiento libertario en España»), 1993, s'esmenta a un tal Julián Marcos com a integrant d'aquest Comitè Nacional, i aquest nom també és anomenat en diverses de les entrevistes realitzades. Això no obstant, en tots els documents del consell de guerra que els jutjà, l'únic nom que apareix és el de Carlos Marcos Alarcón.

Azañedo, respectivament. I és que la immensa majoria dels quadres directius de la CNT havien sortit cap a l'estranger, cap a un exili que es va allargar durant les gairabé quatre dècades que va durar la dictadura de Franco. És evident que a més dels problemes derivats de la repressió i la desmoralització, els militants cenetistes patien una certa *orfandat*. Sobre això, Manuel Amil, un dels militants clau en la reconstrucció de la CNT clandestina durant aquests anys, a l'hora d'analitzar la situació per la qual passava la regional de la CNT a Catalunya —que tornarem a tractar més endavant—, deia que estava convençut que a la zona de Catalunya hi havia companys per tirar endavant l'organització, però que *«de toda España es seguramente aquí donde más acentuada está la crisis de figuras relevantes»*.<sup>16</sup>

En resum, aquests nous quadres directius no van comptar amb l'assessorament ni l'ajut de les antigues direccions, ara exiliades, més preocupades per sobreviure en el remolí de la Segona Guerra Mundial;<sup>17</sup> van haver d'*inventar* el camí a seguir, i van decidir mantenir el principi federalista i democràtic que havia imperat a la CNT. Aquesta decisió, com veurem, resultava poc pràctica en la clandestinitat, perquè la caiguda d'un membre d'un comitè implicava la detenció d'un bon nombre de companys involucrats en la direcció del moviment.

Cal dir que l'establiment d'aquestes bases anava molt més enllà de definir la manera com els membres de la cúpula directiva de l'organització s'havien de relacionar, ja que implicava la reconstrucció de les estructures clàssiques cenetistes, basades en la piràmide federal —local, comarcal, regional i nacional— i en l'afiliació massiva de treballadors. De fet, des de la constitució d'aquest Comitè Nacional, el treball principal de tots els òrgans directius que es van anar succeint al capdavant de l'organització es va enfocar a la reconstrucció de la CNT, amb les mateixes estructures que en les dècades anteriors.

L'explicació de per què els anarcosindicalistes que es van quedar a Espanya van optar per aquesta forma d'organització tan poc adaptada als nous temps de clandestinitat s'ha de buscar en, a més de la fidelitat assenyalada als principis lli-betaris, en les esperances que els militants cenetistes havien posat en les victòries aliades de l'enfrontament mundial. Efectivament, els cenetistes van preveure la possibilitat d'una derrota de les forces feixistes, la qual arrossegaria inevitablement el dictador espanyol, i per això van promoure una implantació confederal el més completa possible a tota Espanya, cosa que els atorgaria, segons les seves previsions, un avantatge important sobre la resta d'organitzacions anti-franquistes en el moment que es produís la possible constitució del nou règim.

16. ATMM, carta de Manuel Amil des de Barcelona en resposta a una altra del Comitè Nacional, amb data 2 de desembre de 1944, lligall núm. 7540.

17. Més endavant, la manca de col·laboració entre ambdós col·lectius va tenir a veure amb l'enfrontament per veure a qui pertocava dirigir l'organització, si als dirigents exiliats, que s'autoqualificaven com a més preparats per a aquesta missió, o bé a aquells militants que s'havien quedat al país, la lluita dels quals contra la repressió els feia tenir la força moral necessària per exigir aquest dret.

Amb aquesta idea, els membres del nou Comitè Nacional van intentar establir contacte i coordinar-se amb la incipient organització que s'estava posant en marxa a diferents províncies. Així es va fer amb les regionals d'Aragó, Galícia i Catalunya. En la primera a través del militant llibertari José María Casanova Pérez, que intentava el reforç a la activitat d'una organització malmesa per la forta repressió patida. A Galícia, els contactes es van fer amb militants de la província d'Ourense, amb Carlos Santirso Rodríguez, Gustavo Rego Álvarez i Manuel Touzón García. A Barcelona, el principal contacte era Eliseu Melis, secretari regional des de finals de 1942. Aquesta connexió barcelonina tindria conseqüències tràgiques per a l'esdevenidor del Comitè Nacional d'Azañedo.

Els contactes amb tots aquests militants, en un primer moment, es van fer a través de cartes escrites en clau per esquivar l'actuació policial. Paraules com CNT i UGT eren substituïdes per «*abuelo*» i «*cuñado*», respectivament; la convocatòria d'una reunió s'emascarava amb la celebració d'una «*comida familiar*», i el perill de detenció amb l'«*enfermedad*» d'un parent.<sup>18</sup> Més endavant, es van fer trobades a Madrid amb els delegats enviats per les regionals, com la que va haver-hi al Café Nacional, a prop de la Glorieta de Atocha. En d'altres ocasions eren els mateixos membres del Comitè Nacional els que utilitzaven la seva documentació falsa d'agents de publicitat del diari, *El Alcázar*, per desplaçar-se per tot l'Estat i establir contactes amb els militants que s'estaven organitzant en les diferents regionals.

Va ser d'aquesta manera que a l'estiu de 1943, Eusebio Azañedo i Martín Cañellas van viatjar cap a Barcelona. A la ciutat comtal es van reunir amb una representació de la militància confederal. La situació a la regional catalana era, com a mínim, enrarida. Hi havia, d'entrada, la qüestió dels cenetistes arribats des dels camps de concentració de França, en una operació muntada pel règim franquista en els primers moments de postguerra, per col·laborar amb els sindicats verticals.<sup>19</sup> Al capdavant de tots ells figuraven Ricardo Fornells i José Corbellá, que gaudien del beneplàcit del règim. Pel que fa a això, quan el jutge encarregat d'un dels sumaris oberts contra militants de la CNT es va interessar per Fornells, la Subsecretaria del Ministerio del Ejército va respondre, a través d'un informe reservat, que no s'havia processat a Fornells pels motius següents:

*«Porque al reunir informes confidenciales se vino en conocimiento que se hallaba en Barcelona haciendo gestiones oficiosas para tratar del regreso a España de individuos afiliados al grupo sindicalista de Pestaña, que en situación desesperada en Francia querían volver a España encauzando su vida y dispuestos a colaborar*

18. ATMM, lligall núm. 7540.

19. Vegeu J. MANUEL MOLINA, *El movimiento clandestino en España, 1939-1949*, Mèxic, Editores Mexicanos Unidos, 1976, 270. Segons aquest autor, el nombre de cenetistes que van acceptar aquesta proposició varen ser uns 300. Vegeu també J. M. MARCET COLL, *Mi ciudad y yo. 20 años en una alcaldía (1940-1960)*, Barcelona, Talleres Gráficos Dúplex, 1963, 122.

*con las Organizaciones de Falange Española y de las JONS. Por esta razón se consideraba que no procedía interferir las gestiones que ostentaban una representación oficial entre ellas el Consejero Nacional D. Luis Santamaría».<sup>20</sup>*

Aquests problemes es van allargar en el temps. A finals de 1944, la direcció nacional cenetista, situada a Madrid, en una carta adreçada al militant Manuel Amil feia referència a *«las inquietudes y preocupación que nos crean continuamente los amigos de Cataluña»*, per bé que aconsellava actuar amb prudència, i que fossin els mateixos cenetistes catalans els que s'encarreguessin de deixar *«al margen a los sospechosos»*. Per part seva, Amil informava que els problemes a Barcelona eren *«diversos y a cuál más serio y complicado (...) la dificultad radica en el procedimiento que está establecido como norma de conducta: ¡La falsedad! Son pocos los que dicen la verdad, y los que la dicen lo hacen a medias, ya que otra cosa puede determinar ir a parar a los calabozos de la Jefatura de Policía»*.<sup>21</sup>

Segons Manuel Amil, s'estava duent a terme una afiliació massiva per part de tots aquests antics cenetistes vinguts de França, que pretenien controlar l'organització i que a finals de 1944 havien arribat a acaparar la direcció del Comitè Regional de Catalunya. El seu secretari, Luis Antonio Felipe, així com José Carretero Ruiz i Vicente Puerto de Ferrer, comptador i tresorer de la regional catalana, reconeixien que havien vingut de França portats pel Partit Socialista, i que havien signat un document a França que els comprometia a estar al servei dels objectius de l'esmentat partit. Tot i que Amil admetia que l'actuació de tots ells havia estat correcta, el coneixement de tots aquests detalls per part de la militància havia provocat l'enfrontament entre el Comitè Regional de Catalunya i la Federació Local de Barcelona, el qual se saldà amb la dimissió de tots els càrrecs d'ambdós comitès i la convocatòria d'un ple regional per a solucionar la crisi. Segurament, això va ser determinant perquè la policia intervingués; un cop descoberta la maniobra, no tenia cap sentit continuar amb la farsa, era el moment de la repressió; a mitjan desembre de 1944, la policia de Barcelona va dur a terme una batuda que va tenir com a resultat la detenció de 29 militants cenetistes, entre els quals Manuel Amil, Luis Antonio Felipe, Vicente Puerto i Manuel Foyo Díaz.<sup>22</sup>

20. ATMM, Informe reservado de la Subsecretaría del Ministerio del Ejército, ligall núm. 7540.

21. ATMM, carta del Comitè Nacional de la CNT, amb data 2 de desembre de 1944, i resposta de Manuel Amil, ligall núm. 7540.

22. La relació completa de detinguts era: Manuel Amil Barcia, Luis Antonio Felipe, Vicente Puerto de Ferrer, José Marco Escudero, Pedro Mas Boloix, José González Puig, Enrique Menta Quadreny, Generoso Brau Pérez, Jesús Boada Pallaroldas, Juan Colet Banasco, Manuel Foyo Díaz, Ramón Calopa Cejuela, Tomás Carbo Martí, Antonio Sánchez Castejón, Manuel Capdevilla Castejón, Enrique Figueras Viñals, Germán Pastor Rodríguez, Valentín Serra Jene, José Fernandez Conesa, Luis Serra Valero, Santiago Fuentes Gayarro, Antonio Dueñas Gómez, Martín Pardo Pinilla, Ramon Cortés Armentero, Luis Muñoz Contreras, Federico Serralta Hernández, Mariano Delgado García, José Padua Gasso i Margarita Comas Serrat (ATMM, Diligencias efectuadas por la policia de Barcelona el 7 de enero de 1945, lligall núm. 7540).

Tota aquesta situació tenia la seva gènesi en els anys immediatament posteriors a la fi de la Guerra Civil i s'havia acabat enquistant en l'organització catalana. Quan Azañedo i Cañellas van visitar Barcelona, a mitjan 1943, ja se sospitava que el secretari general de la regional catalana era un col·laborador de la policia. Els militants s'estranyaven de la facilitat amb què Eliseu Melis aconseguia sal·lucats especials de frontera i ordinaris. Tot i així, davant la manca de proves, el secretari regional va ser ratificat en el seu lloc.

Es pot dir que la situació que va viure l'organització a Catalunya, des de pràcticament finals de la guerra, va ser delirant. Les operacions de col·laboració que va posar en marxa aquí el règim no van tenir comparació possible amb les iniciatives, majoritàriament individuals i disperses, que es van endegar a d'altres zones d'Espanya. El fet que fos Catalunya el centre de totes aquestes maniobres tenia relació directa amb el fet que la regional catalana sempre havia estat un dels baluards fonamentals de l'anarcosindicalisme a Espanya. El règim temia que fos des de Catalunya d'on sorgís amb major força que a d'altres indrets, la reorganització cenetista a escala nacional, i per això va introduir a l'organització catalana confidents i elements que n'impediren una projecció normal. Aquests plantejaments es veieren afavorits per la proximitat de França, on s'havia refugiat la major part de la militància cenetista de Catalunya. Aquesta circumstància facilitava la incorporació a aquestes operacions col·laboracionistes de militants que vivien una situació d'extrema angoixa als camps de concentració francesos.

Des de Barcelona, Azañedo i Cañellas van anar cap a Saragossa, on varen establir contacte amb José María Casanova. La impressió que ambdós dirigents confederals van treure de la reunió va ser que hi havia una manca d'implantació cenetista a la capital aragonesa i que l'organització de l'Aragó es movia amb una gran migradesa de recursos econòmics. Azañedo va interpretar que aquesta situació responia, en gran mesura, «*al miedo reinante entre los elementos que podían colaborar en la reorganización clandestina*».<sup>23</sup>

Pel que fa a això, es constata com la forta repressió patida pels militants confederals va ser el principal escull per a l'assumpció de responsabilitats. Les llargues estades a la presó a què eren condemnats els implicats en activitats contra el règim i la indefensió en què quedaven les seves famílies eren dues realitats prou dures que van persuadir molts militants a romandre al marge de qualsevol activitat antifranquista. Aquesta circumstància esdevenia encara més angoixant quan la repressió s'enduria i arribava als membres dels comitès. Aquests moments en què mancava una minoria activa creaven un buit important entre l'organització i els afiliats, al qual no es posava fi fins que es constituïa un nou òrgan directiu. Aquest planter de militants va manifestar signes inequívocs d'esgotament a finals de la dècada dels quaranta, en el moment en què també arribava a la fi l'anomenat «*trienio de terror*» posat en marxa pel règim franquista,

23. ATMM, declaración de Eusebio Azañedo ante la Brigada de Información de la Jefatura Superior de Policía, 13 d'agost de 1943, lligall núm. 7540.

entre els anys 1947 i 1949. Tenia lloc el primer gran eclipsi confederal dels anys de la dictadura de Franco.<sup>24</sup>

En el seu periple, Azañedo i Cañellas, a més de posar en marxa l'estructura confederal, intentaven perfilar la línia d'actuació de la CNT davant la nova situació, qüestionant que segons es pot veure a les circulars i manifestos que va treure l'organització no va ser una tasca gens fàcil.

Aquest Comitè Nacional va difondre dues circulars, amb data 8 de juliol de 1943, en la primera de les quals l'òrgan màxim demanava amb insistència a les regionals que possessin en marxa els grups de defensa. L'estructura que es proposava era la mateixa que tenia l'organització clandestina, és a dir, un comitè de defensa confederal al cim, del qual dependrien els comitès creats a escala regional i local. A la base de l'organització hi hauria els comitès de barriada. D'aquesta manera, el Comitè Nacional pretenia recollir els plantejaments d'una part de la militància que volia «*volver por los fueros de lucha que fueron siempre gala y orgullo de la CNT (...) a nuestra formación y nuestra historia*». La circular assenyalava la necessitat de realitzar una acció contundent contra la dictadura, cosa per la qual animava la militància a posar fi a la passivitat que dominava el moviment i que deixés de confiar «*en el milagro democrático exterior*».<sup>25</sup>

És a dir, que en aquesta circular, el Comitè Nacional també es feia ressò de les esperances d'una part important de militants que expressava el seu «*deseo, en apariencia ferviente, de colaboración con una clase política honrada que solvente los problemas concernientes a España*». Era l'antiga disjuntiva que l'organització llibertària sempre havia plantejat en termes maximalistes de col·laboració política o insurrecció armada. Aquest va ser un debat que va tenir una especial rellevància fora d'Espanya, i va provocar una desorientació sobre el camí a seguir per part de l'organització cenetista a l'exili durant els primers anys de postguerra, de manera que es va dividir en dues organitzacions amb diferents plantejaments que *conviven* sota les mateixes sigles. Per als ortodoxos, els problemes que tenia la CNT tenien l'origen en les desviacions ideològiques que havia patit l'organització, i que havien tingut el punt culminant amb l'entrada dels llibertaris al govern de Largo Caballero durant la Guerra Civil, segons aquest grup, la CNT havia de tornar al més estricte purisme ideològic, abandonar qualsevol tipus de col·laboració amb altres forces i emprar únicament la tàctica de l'acció directa. L'altre grup, el dels possibilistes, pensava que la guerra encara no havia acabat, i que no estaria acabada fins que aconseguissin treure Franco del poder. Per a la consecució d'aquest objectiu, els possibilistes optaven per la via política, la qual implicava, entre altres qüestions, la col·laboració amb altres forces, la participació en els diferents governs republicans que es formessin a l'exili o la defensa de la legalitat republicana.<sup>26</sup>

24. Vegeu S. JULIÀ (coord.), *Víctimas de la guerra civil*, Madrid Temas de Hoy, 1999, 369-406; i també HERRERÍN, *La CNT durante el franquismo...*

25. AHN, circular n.º 1 del Comitè Nacional, 8 de juliol de 1943, H-147.

26. Vegeu Á. HERRERÍN (2004), «La CNT en el exilio. De la reorganización a la escisión», *Historia Social* 48, 2004, 27-46.

Aquest era un debat del qual no va escapar ni el Comitè d'Azañedo. En un manifest publicat el gener de 1943 es donaven unes pautes d'actuació que, a diferència de la circular anterior, apostaven per la via política, i comportaven un canvi fonamental dels principis anarcosindicalistes. La direcció cenetista defensava la continuació de l'actuació duta a terme durant la Guerra Civil, cosa que volia dir, per tant, que la CNT de l'interior apostava per la col·laboració amb la resta de forces antifeixistes i estava disposada a participar tant en un govern de coalició com en la constitució d'una assemblea nacional. Una mostra més dels canvis que s'estaven produint a l'organització cenetista, com a resultat del seu pas pel poder durant el període de guerra, era que acceptava l'existència d'un Estat en què els sindicats es reservaven un paper fonamental en l'economia del país. El manifest acabava amb tres *vivas*: a la república, a la llibertat, i a la CNT.<sup>27</sup>

Tot i que el Comitè Nacional el que intentava a través d'aquestes iniciatives, recollides en les seves circulars i manifestos, era conciliar les diferents posicions que coexistien en el si de l'organització, el cert és que la CNT de l'interior, majoritàriament, va seguir la via de la col·laboració política en detriment de les accions armades. Les accions armades, a més d'ésser rebutjades per bona part de la població, implicaven més d'una vegada un increment de l'acció repressiva del règim i la dissolució de les dèbils estructures clandestines de l'organització. Per tant, la formació de grups armats va ser molt més important a l'exili francès,<sup>28</sup> en «*la escuela de terroristas de Toulouse*», com deia la dictadura franquista.<sup>29</sup>

Com que els contactes establerts amb les regionals havien posat al descobert les diferents maneres de pensar de la militància confederal, la segona circular que va emetre el Comitè Nacional exposava la necessitat que l'organització es reunís en un ple amb l'objectiu que la CNT en el seu conjunt decidís sobre la línia d'actuació en un futur immediat.<sup>30</sup> Però aquest ple confederal no es va arribar a fer. Una batuda policial va acabar amb la detenció de la majoria dels membres del Quart Comitè Nacional i la d'alguns dels seus col·laboradors.

27. ATMM, *Al pueblo español*, manifest del Quart Comitè Nacional, gener de 1943, lligall núm. 7540.

28. La fracció ortodoxa de l'exili va posar en marxa al Congrés de Tolouse, de 1947, la Comissió de Defensa, organisme creat per coordinar l'acció armada dels grups d'acció llibertaris a Espanya, Instituto Internacional de Historia Social (IIHS) (Amsterdam), Fons Gómez Peláez, Actas del II Congreso ortodoxo de la CNT.

29. Vegeu els treballs de A. TÉLLEZ, *La guerrilla urbana (I), Facerías*, París, Ruedo Ibérico, 1974, i *Sabaté. Guerrilla urbana en España (1945-1960)*, Barcelona, Virus, 1992. També E. PONS PRADES, *Guerrillas españolas: 1936-1960*, Barcelona, Planeta, 1977; D. MARÍN SILVESTRE, *Clandestinos. El maquis contra el franquismo, 1934-1975*, Barcelona, Plaza y Janés, 2002.

30. AHN, circular n.º 2 del Comité Nacional, 8 de juliol de 1943, H-147.

*Detenció i consell de guerra*

Una de les tasques de la policia franquista contra l'oposició era controlar els diferents grups que s'anaven reorganitzant. Deixava créixer els grups fins al punt en què considerava que pel seu desenvolupament i activitats podien ésser «*peligrosos*». Arribat aquest moment, la policia donava un cop a la cúpula de l'organització, el Comitè Nacional, i completava la repressió en els nivells de sota, en les regionals que estiguessin en contacte amb el Comitè Nacional, i contra els militants que col·laboraven en l'organització local. Així és com va passar en l'operació de desarticulació del Quart Comitè Nacional de la CNT:

*«[...] ante la amplitud y desarrollo de la organización, y antes de que pueda tener un mayor incremento, esta Jefatura decide que [...] se debía proceder a su detención [...] actuando simultáneamente en Zaragoza, Barcelona y Orense y otras poblaciones. Se da la orden para la vigilancia y posterior detención el 12 de agosto de 1943».*<sup>31</sup>

Efectivament, el 12 d'agost de 1943, a la plaça madrilenya de Santa Ana, varen ser detinguts Eusebio Azañedo, Emilio Arce, Carlos Marcos, Juan Torres Mendoza i Cecilio Rodríguez «*cuando procedían a celebrar y dar cuenta, cada uno de ellos, como miembros del Comité Nacional de la CNT de sus actividades y marcha de la organización, sin que ninguno de ellos pusiera resistencia alguna al ser detenidos*». Abandonats en un banc de la plaça es varen trobar diferents segells del Comitè Nacional i de les regionals, a més de documents que l'organització feia servir perquè els seus membres es poguessin desplaçar per Espanya, i per facilitar la fugida dels companys perseguits. En concret: «*Cuatro sellos de forma elíptica con el escudo nacional de España y que dice: Comisaría de Investigación y Vigilancia, Comisaria de Centro, Salvoconductos, Zaragoza; otro igual que el anterior referente a la Comisaria de Chamberí de Madrid; otro referente a la Comisaría de Palacio y otro de la Jefatura Superior de Policía de Barcelona y una antefirma que dice: El Comisario Jefe, —P.O.—; cinco salvoconductos especiales para circular por la zona fronteriza de Francia en blanco [...] otros cinco iguales para la frontera portuguesa*».<sup>32</sup>

Segons l'informe policial, els documents havien estat abandonats per l'enllaç de la regional catalana —segurament, un tal Bou—, que era qui els confeccionava i els distribuïa, i que no va arribar a ser detingut per la policia. La batuda es va ampliar a d'altres ciutats com Saragossa, Orense, Màlaga i Palència, on va ser detingut Juan Díez quan intentava reorganitzar la CNT en terres castellanes. A Madrid, l'actuació policial es va centrar principalment en els militants cenetistes que treballaven al diari *El Alcázar*, amb José Ballesteros al capdavant.

31. ATMM, informe de la Jefatura Superior de Policía de Madrid, lligall núm. 7540.

32. ATMM, diligencias abiertas por la policia sobre la detención del Cuarto Comité Nacional, amb data 12 d'agost de 1943, lligall núm. 7540.

A mesura que s'anaven produint les declaracions dels primers detinguts a les dependències policials, anaven apareixent en els diferents informes judicials els noms dels col·laboradors de la incipient organització, de manera que la batuda també va arribar a persones l'activitat principal de les quals era estar afiliat a l'organització o ajudar amb diners o aliments en el manteniment dels presos. Aquests eren els casos de les dues úniques dones encausades en el procés: Rosa Felipe Alfaro i Andrea Merlo Fraile.

En total, foren 26 les persones encausades, amb unes edats que oscil·laven entre els 25 anys d'Ángel Gárate i els 47 de Manuel Touzón. El ventall de professions era molt variat, des de cambrer, electricista o xofer, fins a venedors de roba usada o teles, periodistes i pagesos, com era el cas de Diego Andújar. Les dues dones esmentades figuraven com a minyones. L'estat civil dels detinguts es dividia pràcticament a parts iguals entre solters i casats, llevat d'Andrea Fraile, que era vídua. Quant a l'afiliació, excepte dues persones, la resta es va declarar simpatitzant o afiliat a la CNT, majoritàriament des d'abans de la guerra. Les excepcions eren Rosa Felipe i Andrea Merlo, que s'havien afiliat a la UGT durant la guerra, quan treballaven en uns tallers col·lectivitzats a Albacete. La seva inclusió en la causa era per raó de la seva relació amb Carmen de Castro —amb qui havien treballat en els tallers esmentats—, la qual havia ajudat a José Ballesteros a entrar a *El Alcázar*, i amb Fermín Clemente, que havia estat afiliat a les Joventuts Socialistes Unificades (JSU) durant el període republicà, tot i que constava com «*amigo de CNT*», i que fou encausat perquè va entrar al diari per iniciativa de Ballesteros.

Com passava amb els membres del Comitè Nacional, la resta dels detinguts no havia tingut responsabilitats importants dins la CNT amb anterioritat al període clandestí. Probablement, el cas de major implicació en l'organització era el de Juan Díez, que havia estat secretari provincial de la CNT fins a finals de 1937, i havia ocupat càrrecs de responsabilitat a la Diputació i l'Ajuntament d'Albacete.

Un cas apart és el de Manuel Amil, que tot i que no havia participat en les actuacions d'aquest comitè, i que va ser detingut amb posterioritat, va ser inclòs en aquest sumari. Era l'excepció que confirmava la regla, ja que havia ocupat importants càrrecs de responsabilitat dins l'organització, des de secretaries en diversos sindicats o membre de la direcció regional gallega, fins a formar part del Comitè de Defensa de la CNT a la Regional Centro o del Comitè Nacional de la CNT durant la guerra, en el temps que Mariano Vázquez n'era secretari general.

En resum, els perfils i les activitats que els detinguts havien dut a terme abans dels anys de clandestinitat ens porta a destacar com a primera característica sobresortint, la manca de compromís especialment rellevant amb l'organització anarcosindicalista per part de la pràctica totalitat dels encausats. La seva participació en la vida política i sindical no havia tingut un grau de compromís o no havia estat tan compromesa com per portar l'excepcional responsabilitat amb què carregaren a partir del final de la guerra. El buit de poder en el si de les organitzacions antifeixistes al qual hagueren d'enfrontar-se pràcticament totes les organitzacions, no només la CNT, com a conseqüència de l'exili dels dirigents que

sobrevisqueren a la guerra, va ser un element determinant en l'ocupació dels càrrecs directius per part de militants durant aquest període de clandestinitat.

Amb tot, si es té en compte la situació del país, l'ambient de silenci, misèria i gana, i la ferotge repressió implantada pel règim franquista, cal preguntar-se: què va impulsar a aquestes persones a assumir una responsabilitat tan enorme, sabent que la seva probable detenció implicava tortures a les comissaries, judicis sense cap garantia processal, que podien comportar una condemna a mort o molts anys de presó, o grans dificultats per les quals haurien de passar les seves famílies? Donar resposta a aquesta pregunta no és una tasca gens fàcil, o no admet com a mínim l'aplicació d'una resposta general. La consciència ideològica, l'experiència vital que va representar el règim republicà i la Guerra Civil, les motivacions personals o, com deia Mariano Trapero, militant cenetista represaliat, *«porque algo había que hacer»*,<sup>33</sup> són algunes de les respostes múltiples que intuïm que poden explicar la decisió i la peripècia d'aquests militants clandestins.

Una altra qüestió interessant a analitzar és la presència de dues dones en aquesta causa. D'una banda, per les evidents causes personals que les empenyeren a lluitar contra la dictadura. De l'altra, perquè la seva activitat reflectia fidelment el paper que les dones acostumaven a tenir en l'organització llibertària clandestina.

Efectivament, les experiències d'aquestes dones són dos exemples de com un episodi de tanta magnitud com fou la Guerra Civil va influir i va canviar de manera radical la seva actuació, i segurament la seva manera de pensar i, en definitiva, la seva vida. Segons les seves declaracions, cap de les dues havia tingut una relació directa amb organitzacions polítiques o sindicals abans de la guerra. Rosa Felipe, en el moment que es va produir el cop militar exercia de religiosa a Barcelona, i va deixar l'hàbit amb l'inici de la revolució. Durant la guerra se'n va anar a Albacete, on es va afiliar a la UGT per poder treballar en uns tallers col·lectivitzats. Allà va conèixer Carmen Castro i Andrea Merlo, l'altra dona inclosa en el sumari. L'Andrea havia perdut el seu home i la seva filla durant la guerra i se n'havia anat cap a Albacete juntament amb la seva germana i el seu cunyat. Acabada la guerra, les tres dones es van tornar a trobar a Madrid, on Carmen recollia diners i aliments per ajudar els presos. La Rosa, que tenia un germà empresonat a la presó d'Oviedo, i l'Andrea van col·laborar amb ella.

També resultava interessant i xocant comprovar com en una organització com la CNT, on havia existit un fort moviment de dones que lluitava per la igualtat, l'activitat de les dones era marginal. Es constata com les dones incloses en els sumaris oberts a militants de la CNT, en la majoria de casos feien un paper de cobertura de les actuacions dels seus companys o, com en aquest cas, d'ajuda als presos.<sup>34</sup> Les tasques purament polítiques de l'organització estaven pràcticament

33. Entrevista realitzada a Mariano Trapero a Galapagar (Madrid), el 12 de gener de 2000.

34. Vegeu C. MOLINERO (coord.), «Mujer, represión y antifranquismo», *Historia del Presente*, 4, 2004.

en mans dels homes. De fet, en cap dels 19 comitès nacionals clandestins que va formar la CNT durant la dictadura de Franco, hi va aparèixer una sola dona en els càrrecs de responsabilitat orgànica. El mateix es pot dir de l'organització a l'exili, on el cas de Federica Montseny va constituir una vistosa excepció.

En aquesta anàlisi dels diferents aspectes que criden l'atenció de la vida d'aquest Comitè Nacional, i abans de passar a la celebració del consell de guerra i a conèixer les penes imposades a aquests militants confederals, ens sembla convenient parar atenció a la declaració que va fer Eusebio Azañedo davant la policia. D'aquesta declaració en podem obtenir alguna clau general més sobre els problemes amb què va topar la reorganització confederal durant els anys de postguerra, i que van tenir una projecció en el futur. Azañedo, en explicar el seu viatge a Barcelona, va reconèixer que tot i la desconfiança que van manifestar els militants catalans envers el seu secretari general, van decidir que Eliseu Melis continués en el seu càrrec perquè «no había razón para sospechar de él».<sup>35</sup> En canvi, quan el jutge instructor del procés, el coronel d'Infanteria Enrique Eymar, va demanar a la policia per què no era detingut el que en totes les declaracions era assenyalat com a responsable de l'organització a Catalunya, la Brigada Político Social de Barcelona va excusar la presència de Melis davant el jutge per la seva col·laboració amb les forces de repressió franquista:

*«No se ha dictado auto de procesamiento contra los citados (se refiere a José Luis Márquez Moya y Eliseo Melis) porque debido a su actuación en contacto con la Brigada Político Social de la Jefatura Superior de Policía de Barcelona, fue posible la localización de Saturnino Carod, y al mismo tiempo intervenir la colección de documentos que figuran en la pieza separada de S.O. n.º 27898».*<sup>36</sup>

Per tot això, és fàcil aventurar que la delació del que aleshores era secretari general va ser clau en la caiguda del Quart Comitè Nacional. Més enllà d'aquest cas particular, un dels problemes més greus als quals va haver de fer front la CNT va ser la infiltració contínua a les files anarcosindicalistes —incentivada per la política d'afiliació massiva posada en marxa per l'organització— de militants que col·laboraven amb la policia franquista, i que van ajudar en més d'una ocasió a fer possible la liquidació de l'organització.

35. ATMM, declaración de Eusebio Azañedo ante la Brigada de Información de la Jefatura Superior de Policía, 13 d'agost de 1943, lligall núm. 7540.

36. L'Eliseu Melis va ser un de tants militants llibertaris que un cop acabada la guerra va anar a parar a les presons de la policia de Catalunya. I allà se li va proposar triar entre treballar per al franquisme o ser executat, de manera que va passar a ser un fidel col·laborador d'Eduardo Quintela, cap de policia de la Brigada Político Social a Barcelona, i responsable de la detenció d'un bon nombre de cenetistes. El militant llibertari, José Pérez Pareja, fou qui va posar fi a la vida d'Eliseu Melis, el juliol de 1947, en una acció que també va costar la vida a l'activista, que era membre del Moviment Llibertari Anarquista, una mena de branca militar del Moviment Llibertari Espanyol (CNT, FIJL i FAI). ATMM, informe Reservado de la Subsecretaría del Ministerio del Ejército, amb data 11 d'octubre de 1945, lligall núm. 7540.

La causa número 122.477 implicava a 26 persones en fets relacionats directa o indirectament amb l'activitat clandestina cenetista. El consell de guerra es va celebrar a Madrid, el 30 de juny de 1947. El llarg temps transcorregut des de la detenció dels cenetistes va afectar la causa amb una sèrie de vicissituds, i dels 26 encausats només se'n van jutjar sis. Els altres 20 van tenir sorts diferents. A deu no se'ls havia pogut imputar responsabilitats per poder-los jutjar, són els casos de Paulo del Campo, Narciso Sañudo, José Barea, Manuel López, Luis López, Diego Andújar, Emilio Arce, Rosa Felipe, Andrea Merlo i Julio Gracia. Uns altres sis havien aconseguit escapar i van ser declarats rebels, amb les consegüents ordres de recerca i captura; concretament contra Carlos Santirso, José María Casanova, Juan Díez, Carlos Marcos, Eusebio Azañedo y Alfonso González Novo.

En el cas de tres dels encausats, Ángel Gárate, Juan Torres i Cecilio Rodríguez, les declaracions i altres documents relatius a aquest cas es van sumar a altres causes obertes contra ells amb anterioritat. Per últim, Hermenegildo López Yoldi, havia mort en el decurs de la tramitació del sumari.

Al final, el dia de la celebració del consell de guerra davant del tribunal militar només hi havia sis encausats, als quals es van imposar les penes següents: sis anys de presó a Agustín Rodríguez i José Ballesteros; tres anys i sis mesos a Gustavo Rego; tres anys a Manuel Touzón; Fermín Clemente va ser absolt, i Manuel Amil va ser condemnat a quinze anys de presó.<sup>37</sup>

Si bé pot estranyar la suavitat de les penes, cal tenir en compte diferents qüestions que atenuaven les responsabilitats dels detinguts. D'una banda, aquest comitè no havia dut a terme cap de les dues activitats amb què el règim es mostrava més inflexible; és a dir, no eren un «grupo de acción», ni havien col·laborat en aliança amb altres forces antifranquistes. L'activitat armada era la més castigada pel règim; un nombre considerable de militants cenetistes d'acció va morir en enfrontaments amb la policia o van ser afusellats després de judicis sumaríssims. Pel que fa a aquells que van estar implicats en la formació d'aliances antifranquistes, cal recordar que Sigfrido Català o Enrique Marco, que havien contribuït decisivament en la constitució i activitat de l'Aliança Nacional de Forces Democràtiques (ANFD), foren condemnats a mort, i que altres cenetistes com César Broto, Antonio Castaño, Nicolás Mallo, Germán Horcajada i Nicolás Muñiz, van ser condemnats, pels mateixos motius, a la màxima pena de trenta anys de presó.<sup>38</sup>

A més de les dues circumstàncies esmentades atenuants amb relació al tipus d'activitat del comitè, és fonamental assenyalar que el moment en què es va

37. Manuel Amil és el que va sortir més mal parat d'aquest sumari perquè la policia el considerava com un dels principals organitzadors de la CNT en la postguerra. El fiscal va demanar per a ell 20 anys de presó. En descàrrec seu es va dir que Amil havia salvat la vida a 83 religioses i a 23 monges durant la guerra, i que havia recuperat Títols de l'Estat per valor de 72.000 pessetes, que eren propietat d'una religiosa. ATMM, lligall núm. 7539.

38. Vegeu A. TÉLLEZ, *La guerrilla urbana...*, i *Sabaté. Guerrilla urbana...*; i HERRERÍN, *La CNT durante...*, 148-150.

celebrar la vista va coincidir amb l'inici de la guerra freda, i que des de qualsevol instància de l'Estat es posava especial èmfasis a fixar que la lluita contra el comunisme era la prioritat del règim. Aquest plantejament es veia avalat per la importància que el moviment comunista tenia a Espanya en els anys de la immediata postguerra, ja que segons les xifres aportades per la mateixa Dirección General de Seguridad, més del 50% dels detinguts per participar en «*actividades contra el régimen*» durant aquests anys pertanyien al moviment comunista.<sup>39</sup>

Tots aquests aspectes es van fer molt patents tant en les al·legacions de l'advocat defensor com, cosa més significativa, en les del fiscal. El primer reconeixia la situació angoixant per la qual passaven moltes famílies espanyoles com a conseqüència de pertànyer al bàndol dels perdedors, i posava l'accent en el caire diferent de l'activitat desenvolupada per aquests cenetistes en comparació amb el de les que duïen a terme els comunistes de la Unió Nacional.<sup>40</sup> I el fiscal, de la seva banda, també minusvalorava l'activitat clandestina dels detinguts i marcava la diferència respecte a la dels grups comunistes:

*«La actitud de rebeldía de la CNT se caracteriza, no por la formación de grupos orgánicos, que es característica fundamental en la organización clandestina comunista, ni tampoco por la acción violenta que se traduce en atentados contra las personas y la propiedad, sino por un trabajo previo de reagrupación de los antiguos militantes de la CNT que se hallan dispersos y por alguna que otra acción esporádica de propaganda impresa clandestina».*<sup>41</sup>

Podria semblar que així es donava per tancat només un passatge de la lluita clandestina cenetista contra la dictadura de Franco, ja que es donava compliment a la primera finalitat de la repressió, l'empresonament de qualsevol persona o liquidació de qualsevol estructura que s'oposés al Nou Estat. Però la repressió posada en marxa pel règim franquista tenia un objectiu molt més profund, que ajuda a entendre la perdurabilitat en el temps de la dictadura. Ens referim al ferri control de la societat i l'extensió de la por entre els ciutadans ja que, en paraules de Carme Molinero, «*la finalidad de la represión no era tan sólo castigar, sino, sobre todo, doblegar y transformar*», és a dir, la submissió.<sup>42</sup>

Només des d'aquesta perspectiva es pot entendre que aquells dels quals s'havia comprovat, des de les primeres declaracions davant el jutge, que la seva participació en l'organització havia estat tangencial, i que per això no varen ser

39. AHN, Resumen Estadístico General, Dirección General de Seguridad, H 53080.

40. ATMM, escrito del defensor Valentín Losada en el Proceso Sumarísimo número 122.477, lligall núm. 7540.

41. ATMM, escrito del Coronel Fiscal Jurídico Militar en el Proceso Sumarísimo número 122.477, lligall núm. 7540.

42. Vegeu C. MOLINERO, J. SALA i J. SOBREQÜÉS (eds.), *Una inmensa prisión*, Barcelona, Crítica, 2003, XIX.

processats, continuessin a la presó durant llargs mesos, i, fins i tot, anys. Varen ser els casos, entre d'altres, de Paulo del Campo, que va estar a la presó fins l'abril de 1945, de Rosa Felipe, fins al desembre del mateix any, o de Manuel López, que va estar privat de llibertat durant 22 mesos.

Per a d'altres, el malson es va allargar durant molts anys més, cosa per la qual els problemes per als que s'havien enfrontat al règim només van tenir el seu punt i final amb la mort del dictador. Els que havien pogut escapar en primera instància de la repressió franquista foren perseguits incansablement. Alguns van tornar a caure com a membres de comitès posteriors, com fou el cas d'Eusebio Azañedo, detingut el novembre de 1947 i condemnat a quinze anys de presó.<sup>43</sup> Altres, que ja havien abandonat el seu treball clandestí, van ser perseguits durant més d'una dècada fins que al final van ser detinguts i jutjats. La documentació consultada conté els casos de Juan Díez Pascual, Alfonso González Novo i Carlos Santirso Rodríguez. El primer, va ser detingut a València, l'octubre de 1954 i, després de ser jutjat per un consell de guerra el maig de 1955, va ser condemnat a una pena de tres anys de presó.<sup>44</sup> El segon, va ser detingut a Barcelona, lloc on residia, el desembre de 1956; el seu consell de guerra es va celebrar a l'octubre de 1958 i, com el seu company, va ser condemnat a tres anys de presó.<sup>45</sup> Per últim, Carlos Santirso, va ser detingut el 20 de setembre de 1960, és a dir, disset anys després dels fets pels quals va patir la primera detenció, i pels quals encara hi havia una ordre de recerca i captura contra ell. En l'atestat que es va instruir contra ell, es deia que la seva participació en activitats subversives no havia estat suficientment provada per ésser considerades constitutives de delictes, cosa per la qual es va acordar «*el sobreseimiento provisional*».<sup>46</sup>

### Conclusions

Acabada la Guerra Civil, la CNT va quedar en mans d'un grup de militants que no havia tingut càrrecs d'especial rellevància a l'organització amb anterioritat a 1939. Això no obstant, davant la sortida d'Espanya dels quadres directius cenetistes, que havien pres el camí de l'exili, es van fer càrrec de la CNT i van intentar reorganitzar el sindicat anarquista respectant l'estructura federal i l'afiliació massiva de treballadors. Tot i que aquests plantejaments encaixaven extre-

43. ATMM, lligall núm. 7539

44. Quan es va preguntar a Juan Díez, durant la celebració del consell de guerra, si tenia alguna cosa a manifestar, aquest va dir «que la organización de la CNT es enemiga acérrima del comunismo». ATMM, Acta y Sentencia del Consejo de Guerra celebrado en Madrid el 27 de mayo de 1955, lligall núm. 7540.

45. ATMM, Acta y Sentencia del Consejo de Guerra celebrado en Madrid el 15 de octubre de 1958, lligall núm. 7540.

46. ATMM, lligall núm. 7540.

madament malament amb l'actuació clandestina, els comitès nacionals que es van constituir amb posterioritat van mantenir aquesta pauta d'actuació, amb la idea de poder comptar amb una organització implantada a tota Espanya quan es produís la suposada imminent caiguda del dictador. Com a conseqüència, la CNT va detenir el trist rècord de ser l'organització clandestina amb més comitès nacionals desmuntats per la policia franquista: durant els primers deu anys de dictadura en van caure onze, i de regionals més de seixanta.<sup>47</sup>

D'altra banda, el moviment llibertari, com a conseqüència de l'enfrontament intern que sempre va existir en el seu si, i a causa de l'actuació de l'organització durant la Guerra Civil, en els primers anys de postguerra es pot dir que en termes polítics va deambular, sense saber tampoc quina tàctica havia de seguir per posar fi a la dictadura franquista: si la lluita armada o l'acció política. Uns dubtes que la forta repressió i la majoria possibilista existent en la militància de l'interior es van encarregar de dissipar.

L'organització clandestina, majoritàriament, es va decantar per l'actuació política i la recerca d'aliances amb la resta d'organitzacions opositores al règim, en detriment de l'acció armada.

Hi ha dues qüestions importants que queden apuntades en aquest treball, sobre les quals caldria aprofundir en futures investigacions. Ens referim, d'una banda, al paper de la dona llibertària en la clandestinitat i la seva suposada marginalitat en l'organització. Caldria delimitar fins a quin punt la seva actuació es reduïa a donar cobertura als militants clandestins i ajudar els presos —com tot sembla indicar—, o si pel contrari també prenien part en els òrgans de decisió de l'organització, encara que no figuressin en els òrgans directius.

La segona qüestió es refereix a la situació de la CNT a Catalunya en la immediata postguerra, tema sobre el qual fa temps que s'ha evidenciat la necessitat de fer una investigació en profunditat. En el nostre treball han aparegut dades sobre la maniobra posada en marxa pel règim franquista, però s'hauria d'aprofundir en diverses qüestions importants, com ara el grau d'implicació d'aquests llibertaris en els sindicats verticals, el volum de militants cenetistes que van acceptar aquesta proposta i van tornar a Espanya, i investigar en quines condicions ho van fer... En fi, aportar un major nombre de dades sobre un assumpte tan important com va ser la possible col·laboració de militants llibertaris a Catalunya amb el règim de Franco en els primers anys de la postguerra.

Altres qüestions, relacionades amb l'actuació repressiva del règim, també s'han posat al descobert, com són l'evident facilitat amb què la policia aconseguia penetrar en les estructures orgàniques cenetistes, i el control que en tot moment tenia sobre el desenvolupament i evolució de l'organització confederal. Situacions que es van mantenir al llarg de tota la dictadura.<sup>48</sup> També han quedat

47. Vegeu Á. HERRERÍN, *La CNT durante el franquismo...*, p. 104, 145-152.

48. Vegeu Á. HERRERÍN, *La CNT durante el franquismo...*, p. 104, 265.

perfectament reflectides les activitats i els grups que més preocupaven al règim, que no eren altres que l'acció armada i l'organització comunista.

Finalment, s'ha fet evident la doble finalitat de la repressió posada en marxa pel règim franquista: la immediata, que tenia com a base la destrucció de qualsevol organització opositora, i la que podríem anomenar de llarga durada, que tenia la submissió com a fi últim. La persecució de diversos dels encausats, que en un principi havien aconseguit escapar de les urpes del règim, fins a la seva captura i enjudiciament passats fins a disset anys de la formació d'aquest comitè nacional, i sense que hi hagués una continuïtat en l'activitat clandestina, és una prova evident.